

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR PSIXOLOGİYASI.

Termiz davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Kimyo yo'nalishi 1- bosqich talabalari.

**Iskandarova Oydinoy ,
Bobomurodova Dilobar**

Annotatsiya .Ushbu maqola umumiy psixologiya dasturiga asoslangan holda yaratilgan bo'lib , maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini o'rganilganlik holati va ularga keraklicha tavsiyalar borasida fikr yuritiladi.Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi va ularning o'rganilganlik sabablari o'rganilib tahlil qilingan va bartaraf etish yo'llari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, tarbiya, nutq, faoliyat , o'yin , bilish jarayonlari , muloqot , motiv , individ , individuallik.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim – tarbiya berish pedagogika va psixologiya, ijtimoiy psixologiya va maktabgacha bolalar psixologiyasi fanlarining dolzarb muammolaridan biriga aylanib borayotganligi shubhasizdir.

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri yoki maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3-davrga: (3-4 yosh) kichik maktabgacha davr, (kichik bog'cha yoshi), (4-5 yosh) o'rta maktabgacha davr, (o'rta bo'cha yoshi), (6-7 yosh) katta maktabgacha davr (katta bog'cha yoshi)ga ajratish mumkin. Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti- harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olishi, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak.

Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyat hisoblanadi. Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdur. Tarbiya jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha izohlab kelingan. Bog'cha yoshidagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarini o'zlashtirish, elementlar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilishga qaratilishi lozim. , **Nutq** — **tilning** fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og'zaki (ovozi) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Lingvistik nazariyada nutq tushunchasi muayyan til jamoasida qabul qilingan ifoda vositalari tizimi hisoblangan mavhum til tushunchasiga hamda ijtimoiy borliq (hayot)ning eng karakterli ko‘rinishlaridan bo‘lgan aniq, bir qadar umumiyroq til tushunchasiga qaramaqarshi qo‘yiladi. Boshqa odamlar xulqatvori va faoliyatiga ta’sir ko‘rsatish maqsadida ularga axborot, xabar yetkazishga xizmat qiladigan asl nutq (tashqi nutq), ya’ni gapirish, til belgilarining eshitish a’zolari tomonidan idrok qilinadigan (ovoz yozib oluvchi uskunalar yordamida qayd etiladigan va qayta takrorlanadigan) artikulyasiyasi tarzida yoki ushbu belgilarning yozuvda shartli aks etishi tarzida yuzaga chiqadi.

Faoliyat — kishilarning tashqi olamga faol munosabati shakli, insonning o‘zini o‘zi maqsadga muvofiq tarzda o‘zgartirish usuli, inson borlig‘ining muhim xususiyatlaridan biri bu - faoliyat zamiridagina inson mohiyati namoyon bo‘lishi, jamiyatning, har qanday ijtimoiy tuzilmaning mavjudligi ta’minlanishi mumkin. Inson va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, faoliyat shakllari, asosan, quyidagicha turkumlashtiriladi: moddiy faoliyat (insonning o‘z xavfsizligi ta’minlanishi, oziq-ovqat, kiyim-kechakka bo‘lgan dastlabki ehtiyojlarining qondirilishi va mehnat qurollari orqali tashqi tabiatning o‘zgartirilishi); ijtimoiy siyosiy faoliyat (ijtimoiy munosabatlarga, ijtimoiy hayotga ta’sir ko‘rsatish); namoyon bo‘ladi. Ma’naviy faoliyat (ilm-fan, san’at, din, badiiy ijod va boshqa sohalaridagi faoliyat).

Inson faoliyati shakllari, turlari, avvalo, mehnat taqsimoti, odamlar, jamiyat ehtiyojining o‘shishi jarayonida o‘zgarib, rivojlanib boradi. Faoliyat elementlarini insonlar, inson ehtiyojlari va manfaatlari, faoliyat predmeti, motivlari, faoliyatlarning maqsadlari, amalga oshirish yo‘llari, vositalari va usullari tashkil etadi. Faoliyat muayyan yaxlit jarayon sifatida o‘zida mavjud olamni, ijtimoiy borliqni, amaliyotni o‘zgartirish va tushuntirish dasturi hamda undan kelib chiqadigan harakatlar majmuini mujassamlashtiradi. Maktabgacha yosh davri badiiy-ijodiy faoliyatida musiqa muhim ahamiyatga ega. Bolalarga musiqiy asarlarni tinglash, musiqiy qatorlarni va tovushlarni turli asboblarda takrorlash quvonch bag‘ishlaydi. Bu yosh davrida birinchi marotaba musiqa bilan jiddiy shug‘illanishga qiziqish paydo bo‘ladi, u keyinchalik haqiqiy qiziqishga aylanishi va musiqiy qobiliyatning rivojlanishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shug‘illanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy san’atning ham ahamiyati juda kattadir. Bolaning tasavvur etish harakteriga ko‘ra, uning atrof hayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur xususiyatlariga baho berish mumkin.

O‘yin — tarbiyalash va hordiq chiqarish vositalaridan biri. O‘yin insoniyatning butun tarixi mobaynida diniy marosim, sport, harbiy va boshqalar mashqlar, shuningdek, san’at, ayniqsa uning ijro shakllari bilan qo‘shilib kelgan.

Ma’lumki, inson o‘z hayotida o‘yin, o‘qish, mehnat, dam olish kabi mashg‘ulotlar bilan band bo‘ladi. Inson hayotining dastlabki davrlarida o‘yin asosiy faoliyat hisoblanadi, keyin esa u o‘qish bilan baravar davom etadi, undan so‘ng esa o‘yin kamayib, uning o‘rnini o‘qish va mehnat egallaydi. Odamzod tarixining dastlabki davrlarida o‘yinlar hayotda muhim o‘rin tutgan. O‘yinlar yordamida insoniyat o‘sgan, ulg‘aygan, chiniqqan, jismonan baquvvat bo‘lgan, aqlan, ruhan rivojlangan, ma’naviy kamol topgan. Ma’lumki, bolaning yoshi ulg‘ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofdagi narsa va hodisalar bo‘yicha dunyoqarashi kengayib boradi. Maktabgacha yosh davri bolalarning yetakchi faoliyati o‘yindir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘yinlarini 3 ga bo‘lish mumkin. Birinchisi, predmetli o‘yinlar (15- 20 minut o‘ynaladi), ikkinchisi syujetli rolli-o‘yinlar (30-60 minut o‘ynaladi), uchinchisi, qoidali o‘yinlar (1 soatdan – 2 kungacha davom etishi mumkin). Bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda ko‘p

olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazzmun hayotimizning hamma tomonlarini aks etishga intiladilar Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrof-muhitni, o'zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o'rganish uchun uni alohida psixik jarayonlarga bo'lib o'rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar — sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog'liqliki, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o'zi qiyin. Bog'cha yoshdagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutq, hayol, hissiyot, irodaning rivojlanishi jadal kechadi. Bola ranglarni hali bir-biridan yaxshi farq qila olmaydi. Unga ranglarning farqini bilishga yordam beradigan o'yinchoqlar, rangli kiyimlar, rangli halqalar, qutichalar va shu singari o'yinchoqlar berish maqsadga muvofiqdir. Bog'cha yoshdagi bolalar turli narsalarni idrok qilishda ularning ko'zga yaqqol tashlanib turuvchi belgilarga, (rang va shaklliga) asoslansalar ham lekin chuqur tahlil qila olmaydi.

Muloqot ikki yoki undan ortiq odamlar o'rtasidagi bilish yoki affektiv-baholash xususiyatiga ega bo'lgan axborot almashinuvida ularning o'zaro ta'sirlashuvi sifatida ta'riflanadi. Yoki: **muloqot** – odamlar o'rtasida hamkorlik faoliyati ehtiyojidan yuzaga keladigan va axborot almashinuvi, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, boshqa odamni idrok qilish va tushunishdan iborat bo'lgan aloqalarni o'rnatish va rivojlantirishning murakkab, keng qamrovli jarayoni. Bu «muloqot» tushunchasining eng to'liq va aniq ta'rifidir.

Muloqot barcha tirik jonzotlarga xosdir, lekin odam darajasida u eng takomillashgan shakllarga ega bo'ladi, nutq vositasida anglanadi. Muloqotda quyidagi nuqtai nazarlar ajratiladi: mazmun, maqsad va vositalar.

Maktabgacha yosh davridagi bolalarning kattalart bilan muloqoti ularda nutqning rivojlanishi hisobiga chuqurlashadi. M. I. Lisina maktabgacha yoshdagi bolani kattalar bilan muloqotining vaziyatdan tashqari harakterini ta'kidlab, uning 2 shaklini ko'rsatgan. Bola 3 – 4 yoshga to'lganida hamkorlik o'rniga muloqotning bilish shakli shakllanadi. Vaziyatdan tashqari bilish muloqoti shakllanadi. Muloqotning bu shaklida yetakchi motiv bilishdir. Bola 6-7 yoshga to'lganda, muloqotning oliy shakli vaziyatdan tashqari shaxsiy muloqotga o'tiladi. Bunda bola kattalarga oila haqida qayerda ishlashi, nima ish qilishi haqida savollar bera boshlaydi. Endi kattalar bola uchun ijtimoiy bilish manbai sifatida namoyon bo'ladi. 3 yoshda bolada tengdoshlari bilan muloqotda emotsiyalar, ifodali qarashlardan foydalanadi.

Motiv (psixologiyada) — inson faoliyatida muayyan maqsadni bajarishga sabab bo'luvchi omil, va motiv shaxsni harakatga va faoliyatga undovchi, ehtiyojning yuksak shakli sifatida paydo bo'luvchi ichki turtki hisoblanadi. Ehtiyoj va instinkt, mayl va hissiyot, ideal va boshqa motivlar jumlasiga kiradi. Hozirgi zamon psixologiyasida motiv atamasi sub'yektni faollashtiruvchi turli hodisa va holatlarni ifodalash uchun qo'llanadi. Xatti-harakat va faoliyat motivlarining majmuasi motivatsiya deyiladi. O'z navbatida ehtiyojlarning rivojlanishi yanada samarali motivatsiya shakllanishiga olib keladi. Motivlar shaxsning yo'nalganligi bilan bog'liq bo'lib, inson o'z oldiga qo'ygan hayotiy muhim maqsadlari yig'indisining ifodasi bo'ladi. Motivlar yuzaga kelishida, inson o'zi uchun zarur ehtiyojlarini anglab boradi. Motivlar bu ehtiyojlarning anglanilishidir. Bir motiv inson shaxsi uchun muhim sanalgan bir necha ehtiyojlar asosida yuzaga kelishi mumkin. Shu tariqa, motiv tushunchasining ta'rifida mazkur tushunchaning ehtiyojiga nisbatan muvofiqligi ifodalanadi yoki mazkur ehtiyojning his etilishi va qondirilishi yoki uning predmetli ehtiyoji tushuniladi. Biroq, S. Rubinshteyn ko'pincha shaxsning faoliyatiga undagan birgina motivni ajratib ko'rsata olmaymiz, yagona motivni

aniqlash mumkin bo'lmaydi, sababi motivlar o'zida qator pedagog jarayonlar majmuini ifoda etadi. Anglash faoliyatni tashqi va ichki motivlarni boshqarishi mumkin. Kasbiy ta'lim sohasidagi faoliyat – insonning atrof-olamga fol munosabati shakli sifatida baholanadi.

Individ - lotincha "individuum" degan so'zdan kelib chiqqan bo'lib, "bo'linmaydigan" degan ma'noni anglatuvchi bu atama mustaqil yashaydigan tirik vujud, har bir shaxsni bildiradi. Individ atrofimizdagi barcha odamlardir. Ya'ni, kasbi, aqliy faoliyati, sog'lomligi yoxud imkoniyati cheklanganligidan qat'iy nazar individ hisoblanadi. Har bir mavjudot o'sib-ulg'aygani sari u o'zgarib boradi. Odam ham mukammallashib, individlik bosqichidan mustaqil shaxs va individuallikka erisha boshlaydi. Bu jarayon ijtimoiy-tarixiy xususiyatga ega bo'lib, ibtidoiy davrga xos bo'lgan individlik evolutsiya natijasida shaxsga aylanadi.

Shaxs — alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o'zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Bunda ijtimoiy munosabat, muloqot, muomala shakllangan va yangi avlod uchun tayyor qolip vazifasini o'taydi. U o'ta murakkab, ziddiyatli, qarama-qarshi, o'zini o'zi inkor etadigan mavjudot sifatida, biologik, fiziologik, ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy, axloqiy va estetik aql-idrok, tafakkur ob'yekti sifatida, hatto, falsafiy va mantiqiy, yashash huquqi va hayot mantig'i jihatidan tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. Shaxs, mohiyatiga ko'ra, madaniylashgan, ong, aql orqali faoliyatini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lgan, turmush tarzi va tajribaga asoslangan muayyan avlodlar vakili. Shaxs fenomeni inson olamining butun murakkabliklarini o'zida mujassam etadi. Uni har tomonlama o'rganish maqsadida turli davrlarda tadqiqot olib borilgan. Ayniqsa, sharqda u yuksak axloqiy-ma'naviy me'yorlar orqali tushunilgan va oliy xilqat, bebaho qadriyat deb hisoblangan. Inson shaxs sifatida komillikka intiladi, hayot mazmunini boyitadi, shu asosda kishilik jamiyatining go'zal va farovon bo'lishiga ehtiyoj sezadi. Shaxsning hayot tarzi bevosita jamiyat hayotiga daxldor va hayot ne'matlaridan to'la foydalanishga haqli. Shaxs tushunchasi inson tushunchasining yuksak ko'rinishi, oliy maqomidir. Har qanday odam tabiiy mavjudligi, yashash huquqi va hayot qadriyatiga ega bo'lgan jonzotdir. Shaxsning eng muhim jihat - bu uning individualligidir.

Individuallik - muayyan narsa va hodisa, shaxs va jonivorning o'zigagina xos, betakror, xususiy belgilar. Belgi sifatlarining o'ziga xosligi bilan individuallik umumiylikka (individ esa umumga) qarama-qarshi qo'yiladi. Dastlab, individuallik antik davrda atoqli yunon faylasuflari Levkipp va Demokrit tomonidan muayyan shakl va mazmunga, ya'ni o'ziga xos belgilarga ega bo'lgan narsa va hodisalarga, jumladan, atom yoki individ (ya'ni, bo'linmas) kabilarga xos xususiyatlarni aniqlash jarayonida ma'lum bo'lgan. Qadimgi Rim faylasufi Seneka individuallik tushunchasini yanada takomillashtiradi. Individuallik o'ziga xos xususiyatlarni va mazmunini yo'qotmay turib, boshqa bo'laklarga bo'linmaydigan aniq bir narsa (mavjudot) ekanligini e'tirof etgan. O'rta asrlar falsafasida individuallik inson shaxsi tushunchasini ifodalagan. XVII asrda individuallik bilan bog'liq fikr-mulohazalar nemis faylasufi Leybnits ta'limotida atroflicha rivojlantiriladi. Individuallik nemis adibi I. V. Gyote ijodida ham o'z ifodasini topdi. Individuallik romantizm dunyoqarashi uchun ham xos xususiyatdir.

Insondagi individuallik uning hayoti, faoliyatining barcha sohalarida namoyon bo'ladigan o'ziga xos sifatlari hisoblanadi. Individuallik alohida holda olinganda insonning aniq xatti-harakati, malakasi, layoqati, odat va ko'nikmalarini ifoda etadi. Unda insonning ichki va tashqi betakror xususiyatlari shakllanganligi uchun boshqalardan farqlanadi. Uning tarkibiga xarakter, temperament, iroda, iqtidor, qobiliyat va shu kabilar kirib, ular takrorlanmasdir. Ya'ni

bir odamga xos bo'lgan iqtidor, qobiliyat, emotsiya, mimika, xarakterlar boshqa bir odamda aynan uchramaydi. Shu sababdan ham ular individualdir.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, har qanday odam dunyoni bilishning doimiy jarayonidir: u boshqa odamlarning nutqini o'ylaydi, aks ettiradi, gapiradi va tushunadi, his qiladi, his-tuyg'ularini baham ko'radi. Bu qobiliyatlarning barchasi o'z-o'zidan emas, balki faol bilim faoliyatida rivojlantiriladi va takomillashadi. Maktabgacha yoshdagi bolalik davri ham bu dunyoqarashning bilish va rivojlanish davridir. Bola ularni yetakchi faoliyatga aylanadigan roli o'yinda namoyish etadi. U o'ynab, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ashurova, S., & Numonova, A. (2023). THE ROLE OF PSYCHOLOGY IN FORMING TEACHERS' PEDAGOGICAL ABILITY. *Academia Repository*, 2(11), 46-53.

2. Ашурова, Ш. (2023). Оилада эр-хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг ўзбек психологлари томонидан таҳлил қилиниши. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 67-71.21.

4. qizi Ashurova, S. F. (2023). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK QO 'LLAB-QUVVATLASHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O 'ZIGA XOS JIHATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(9 SPECIAL), 418-421.

5. qizi Ashurova, S. F. (2023). OILADA YOSHLARNING SOG 'LOM TURMUSH TARZIGA MUNOSABAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI MUAMMO SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(10 SPECIAL), 32-35.

8. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O 'SMIRLARNING SOG 'LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 363-368.

9. a, S. (2023). SOG 'LOM PSIXOLOGIK TURMUSH TARZI TO 'G 'RISIDAGI TASAVVURLARINING SHAKLLANISHI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, 3(1).

10. qizi Karimova, M. N., & Ashurova, S. F. (2023). PROFESSIONAL TA'LIMDA TAHSIL OLAYOTGAN QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH VA ULARDA SOG 'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 369-373.

11. Nematullaeva, S. (2023, April). The role of play therapy in a child's life. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 1, pp. 9-10)*.

12. Имонова, М. Б. (2023). Важность сестровых отношений в личном развитии. *formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences*, 2(22), 120-123.

13. Dusmuxeimedova Sh.A., Nishonova Z.T., Jalilova S.X., Karimova Sh. K., Alimbaeva Sh.T. "Yosh va pedagogik psixologiya" T. TDPU, 2013.

14. Nilufar Boynazarova. (2023). FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS. *Open Access Repository*, 9(10), 99-102. Retrieved from <https://oarepo.org/index.php/oa/article/view/3553>

15. Usmonova Saboxat Erkinovna. (2023). METHODOLOGY OF SPIRITUAL, ETHICAL AND ECOLOGICAL EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS. *Intent Research Scientific Journal*, 2(9), 170-176. Retrieved from <https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/216>